

Proučevanje preteklosti s pomočjo procesov in struktur

©Andrej Pleterski

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo

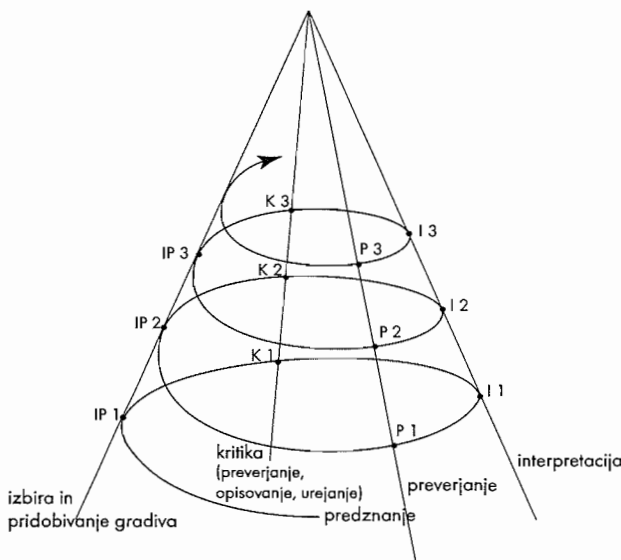
Izvleček Avtor poudarja neizogibnost ponavljanja spoznavnega procesa. Predstavi skupine procesov, ki so vplivali na posamezen arheološki artefakt, ter pokaže različne strukturne ravni. Opozori na informacijske filtre, ki stojijo med preteklostjo in sedanjostjo, ter predstavi postopke, ki olajšujejo delo s pomanjkljivimi informacijskimi strukturami.

Ključne besede spoznavni proces, artefakti, analiza informacij

Arheologi skušamo rekonstruirati preteklost s proučevanjem struktur, ki so nastale v procesih človeške aktivnosti in jih lahko kratko imenujemo artefakti. Artefakt mi pomeni izdelek človeka, ki ga je naredil namenoma ali nenamenoma. Sem štejem vse od odpadkov, preko slovstva, do pokrajine, ki jo je oblikoval človek.

Spoznavni proces

Raziskava je rezultat raziskovalne strategije ter znanja, izkušenj, iznajdljivosti in domišljije raziskovalca. Ker je drugo odvisno od vsakega posameznika posebej, bom v nadaljevanju govoril samo o strategiji.

Slika 1: Vira spoznavnega procesa (predelano po: Gardin 1987, 199).

Za poenostavljeno upodobitev je primerna shema (slika 1), ki sta jo neodvisno razvila Gardin in Klejn. Potek spoznavnega procesa (v resnici gre za vrsto medsebojno povezanih in odvisnih procesov) poteka krožno in ima na vsaki ravni več korakov. Na njegovem začetku stoji su-

Auszug Der Verfasser betont, daß die Wiederholung des Erkenntnisprozesses unvermeidlich sei. Die Gruppen von Prozessen, durch die einzelnes archäologisches Artefakt geformt wurde, werden vorgestellt. Auch werden verschiedene Strukturebenen gezeigt. Die Informationsfilter, die zwischen Vergangenheit und Gegenwart stehen, werden definiert und das Verfahren, die bei der Arbeit mit den defekten Informationsstrukturen helfen sollen, werden vorgeschlagen.

Schlüsselworte Erkenntnisprozeß, Artefakten, Analyse von Informationen

bjektivna odločitev raziskovalca, ki je odvisna od vseh predhodnih izkušenj, znanja, celo sreče in še česa, kar vse nekateri imenujejo z besedo intuicija (prim. Klejn 1988, 364). Z njo se odločimo za izbiro gradiva, ki ga je nato potrebno pridobiti. Pridobivanje gradiva je pogosto izredno zahteven in zamuden posel. Ni malo raziskovalcev, ki te stopnje dela nikoli ne preidejo, a kljub temu utirajo pot drugim. Ko gradivo imamo, sledi kritika, ki obsega opisovanje, preverjanje in urejanje tega gradiva. Najdemo mu časovni in prostorski okvir, skušamo mu izvabiti še druge sporočilnosti. Skratka, gradivo moramo pripraviti do tega, da nam začne govoriti. Njegovo govorico prevedemo v zgodbo, ki ji rečemo interpretacija, razlaga in je naša predstavitev podobe preteklosti.

Krožnost postopka je vidna šele v naslednjem koraku z imenom preverjanje. Svoje interpretacije namreč lahko potrdimo samo tako, da jih ponovno preverimo v gradivu, kajti interpretacija je hkrati napovedni model. Vendar nam je sedaj mnogo bolj jasno, kakšno gradivo potrebujemo in tudi pri naslednjih korakih lahko vgrajujemo pridobljene izkušnje. Postopek ponavljamo, dokler obstaja gradivo, ki ga še nismo obdelali, in dokler obstajajo možnosti izboljšav. Praktično to pomeni, da je v nekaterih podrobnostih naše delo kmalu končano, v celoti pa je neskončno. Vemo sicer vedno več in vedno bolje, a vsega ne bomo vedeli nikoli.

Preizkusiti moramo pripadnost struktur posameznim procesom. Z dobrim poznavanjem struktur lahko bolje rekonstruiramo procese, z dobrim poznavanjem procesov natančneje določamo pripadajoče strukture. Čakanje na neko boljše poznavanje problematike je neplodno. Brez korakanja v cikliah spoznavnega procesa bomo obtičali na mestu. Preprosto se moramo sprijazniti s tem, da je na začetku poti število napačnih interpretacij še zelo veliko. Bistveno je, da jih znamo kot take razkrinkati.

Artefakti v procesih

Artefakt je lahko nosilec informacij o več procesih, skozi

katere gre v času svojega obstoja.

Proizvodni procesi. V njih artefakt nastane. Njegova vloga je pri tem pasivna. Če pa je artefakt orodje za izdelavo nadaljnjih artefaktov, je njegova vloga pri tem aktivna. Vendar v tem primeru vsebuje informacije o najmanj dveh različnih proizvodnih procesih. Če je bil predmet drugotno predelan v novo orodje, nosi informacije še o večjem številu različnih proizvodnih procesov.

Distribucijski procesi. Gre za gibanje snovi in znanja, ki je bilo potrebno za nastanek artefakta in njegovo prispetje na kraj najdbe. V podrobnostih je distribucijskih procesov seveda veliko. Obstajajo številna razmerja med krajem izdelave in krajem uporabe, med izdelovalcem in uporabnikom, med izvorom znanja (surovin) in uporabo znanja (surovin): proizvajalec je hkrati tudi uporabnik, proizvajalec ni uporabnik, kraj proizvodnje je kraj uporabe, kraj uporabe ni kraj proizvodnje, kraj proizvodnje je kraj uporabe, vendar je bilo znanje prinešeno od drugod...

Procesi uporabe. Delno so istovetni s proizvodnimi procesi, če je bil artefakt uporabljen v proizvodne namene. Delno so istovetni tudi s procesi propadanja zaradi obrabe artefakta. Glede na to lahko govorimo tudi o aktivnem vidiku uporabe – kaj z artefaktom naredimo – ter o pasivnem vidiku uporabe – kaj se z artefaktom zgodi zaradi uporabe. Ločimo tudi prvotno uporabo od drugotne. Prva je skladna namenu, za katerega je bil artefakt narejen, druga je skladna z dejansko uporabo, ki je drugačna od prvotne. Prehod iz prvotne uporabe v drugotno pomeni za artefakt spremembo, zaradi katere izgubi del starih informacij in dobi nekaj novih.

Procesi propadanja. Začnejo se že tisti hip, ko predmet nastane, zaradi delovanja naravnih sil in človeka. Delujejo do konca obstoja artefakta.

Čeprav artefakti obstajajo na različnih strukturnih ravneh, se bolj ali manj (pre)oblikujejo skozi našete procese. Naslednja risba kaže nekaj možnih strukturnih ravni artefaktov, kot jih lahko zaznavamo (slika 2).

Arheologija se ukvarja večinoma s proučevanjem ravni 1 do 5: odlomek, predmet, najdiščni skupek, najdišče, zemljepisno področje. Dolgo časa je močno prevladovalo predvsem proučevanje ravni predmetov. Artefakti višje ravni so praviloma tudi okolje artefaktom nižjih ravni. V tem primeru oboji sestavljajo nadstrukturo z novimi informacijami, iz katere lahko izvemo nekaj več tudi o artefaktih nižje ravni: o njihovi proizvodnji, če je bil artefakt npr. najden v delavnici, o distribuciji, pri čemer karte razprostranjenosti kažejo življenjski prostor nekega tipa artefaktov, o uporabi, pri čemer je pomembna lega v najdiščnem

STRUKTURNA RAVEN	↑↑		ARTEFAKTI
	1	odlomek	
	2	predmet	
	3	najdiščni skupek	
	4	najdišče	
	5	regija	
	↓↓		

Slika 2.

skupku, o propadanju. Okolje artefaktu pa ni samo artefakt višje ravni, temveč sta to tudi prostor nasploh in čas. Z okoljem artefakt vzpostavlja odnose, zato z njegovo pomočjo lahko sklepamo o okolju in obratno, s pomočjo okolja lahko sklepamo o artefaktu.

STRUKTURNA RAVEN	↑↑	⇐	ARTEFAKTI
	1	⇐	
	2	⇐	
	3	⇐	
	4	⇐	
	5	⇐	
	↓↓	⇐	

Slika 3.

Ker je posamezen proces mogel vplivati na različne ravni obstoja artefaktov, lahko vse te hranijo informacije o istem procesu (slika 3). Zato je za čim boljše poznavanje posameznega procesa in temu ustreznih informacij potrebno hkrati proučevanje vseh ravni artefaktov, na katerih bi proces lahko pustil svoje sledi. Ker višje ravni struktur vsebujejo tudi informacije, ki jih nižje ravni nimajo, nam proučevanje nadstruktur odpira nove spoznavne možnosti. Tako postaja vedno očitnejše, da more arheologija s proučevanjem tudi višjih ravni obstoja artefaktov sklepati celo o procesih, o katerih je na ravni predmetov lahko le ugibala. Tako npr. Heiko Steuer ugotavlja, da je za raziskovanje obstoja plemstva pomembnejše proučevanje grobiščnih struktur kot pa pridatkov (Steuer 1982, 361), ter zaključuje, da je pri proučevanju social-

nih struktur potrebno hkratno obravnavanje vseh možnih relacij (Steuer 1982, 471). V grobišču lahko opazujemo različne ravni obstoja arheoloških artefaktov, ki segajo navzgor do ravni najdišča kot celote. Dosedanje raziskave so se večinoma osredotočale predvsem na raven predmetov in najdiščnih skupkov – grobnih celot. Prehod arheološkega opazovanja zgolj z ravni predmetov in posameznih grobov na višjo raven najdišča kot celote ali celo pokrajine postaja danes vedno bolj samoumeven. Objavam gradiva sledijo prikazi razvoja najdišč.

Naloga arheologa pri interpretiranju gradiva je navidez lahka: povezati strukture in procese, ki so jih ustvarili, in s tem pridobiti informacije o preteklosti. Vendar glavni interpretacijski problem ostaja: *kako povezati strukturo in posamezen proces*, ne da bi se ujeli v past sozvočnih struktur, ter obratno, kako s pomočjo procesov prepoznati sopomenske strukture. Poleg tega ista informacija lahko glede na različne povezave pripada različnim procesom. Npr. pristan lahko govori o veščini zlatarja in hkrati o tem, kako ga je nosila uporabnica.

Vrednotenje informacij

Informacije o posameznih minulih procesih potujejo do nas skozi številne filtre. Prvega predstavljajo že strukture (v ožjem izboru, ki nas tu zanima, artefakti), ki jih je proces ustvaril. Drugi je sam splet procesov, ki so vplivali na artefakt. Vsak mlajši proces ga je nekoliko spremenil in uničil del informacij o starejših procesih. Z eno besedo to imenujemo ohranjenost. Naslednji filter je dejavnost raziskovalca: kako zna iskati informacije, jih prenašati z enega medija na drugega, kako jih sestavlja, kako jih razume. Končni filter je bralec, ki črpa informacije o preteklosti iz izdelkov raziskovalca in si ustvari svojo interpretacijo.

*Proces → artefakt → ohranjenost →
→ raziskovalec → bralec*

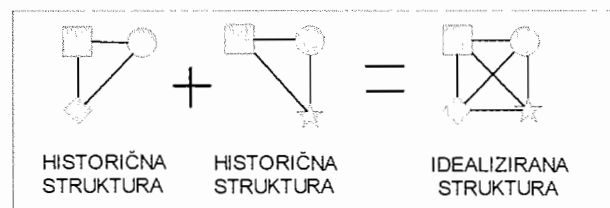
Pri vsakem prehodu skozi posamezen informacijski filter se izvirna struktura nekoliko spremeni, zato izgubi del starih informacij, pridobi pa nekaj novih. Strukture, ki pridejo do nas, so zato v primerjavi z začetnim stanjem lahko spremenjene in pomanjkljive. Z odstranjevanjem posledic prehodov skozi informacijske filtre se ukvarja t. i. kritika virov posameznih historičnih ved.

Delo s pomanjkljivimi strukturami

Upoštevati moramo, da so artefakti, s katerimi delamo, bolj ali manj pomanjkljivi sledovi nekdanjih procesov. Če želimo rekonstruirati nek proces, moramo imeti na voljo

čim bolj popolno verigo struktur, ki jih je zapustil. Pri tem si pomagamo z izkušnjo, da skladni procesi zapuščajo skladne strukture. Iz več skladnih struktur lahko rekonstruiramo idealizirano strukturo in z njo ugotavljamo idealizirani proces. Z njim pa lahko rekonstruiramo manjkajoče v ohranjeni strukturi. Na tem postopku temelji *metoda primerjav*. Pri tej prenašamo tisto, kar vemo o skladnih strukturah, ki smo jih razvrstili v tipe, na tiste njim skladne strukture, ki jih raziskujemo nanovo in naj bi nastale v skladnih procesih. Zanesljivost metode je odvisna od pravilnosti ugotavljanja skladnosti, ta pa od velikosti strukture (mišljeno je število njenih lastnosti in njihovih povezav), ki jo primerjamo.

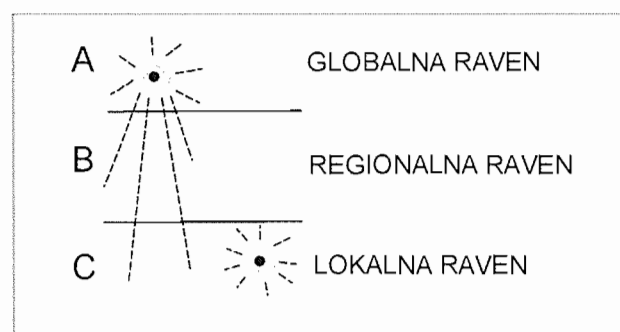
Res je sicer, da lahko idealizirano strukturo določimo že na podlagi enega artefakta, vendar nas običajno šele ponavljanje očitno skladnih struktur napelje na misel o idealizirani strukturi. Šele ko imamo dovolj idealiziranih struktur, lahko rekonstruiramo idealiziran proces (proces) in vidimo, ali smo povezave med procesi in strukturami sploh pravilno določili. Kar pomeni, da je bil naš trud zaman, če svojega spoznavnega procesa nismo zaključili najmanj s korakom preverjanja. Šele pri tem začnemo prepoznati sozvočne strukture in najdemo sopomenske.

Slika 4: Sledi historičnega procesa v različnih vrstah historičnih struktur.

Z različnimi vrstami historičnih struktur se ukvarjajo različne historične vede, med njimi tudi arheologija. Pričakovanje, da so dejanski historični procesi pustili svoje sledi vedno samo v eni vrsti historičnih struktur (virov, npr. tvarnih, pisnih, jezikovnih, likovnih...), je neverjetno in v nasprotju z dosedanjimi izkušnjami. To pa pomeni, da se različne historične vede ubadajo tudi z istimi procesi. Iz tega sledi, da isti proces pušča sled v obliki iste strukture, ki se je lahko ohranila v različnih vrstah historičnih virov hkrati (slika 4). Običajno ni ohranjena v nobeni vrsti popolnoma, ampak samo delno. Hkrati je ta delnost različna, kar pomeni, da lahko neke ni ohranjeno, kar drugod je. Če pa je hkrati stopnja skladnosti ostankov strukture po posameznih vrstah virov tako velika, da lahko predpostavimo, da gre za isto strukturo, moremo posamezne kose sestaviti v celoto in s tem rekonstruirati prvo-

tno strukturo. Uporabimo jo lahko kot idealizirano strukturo, s katero mnogo bolje določamo skladne strukture kot pa z njenimi posameznimi koščki. Čeprav je mnogo težje ustvariti idealizirano strukturo z različnimi vrstami virov kot pa samo s skladnimi strukturami ene vrste virov, je rezultat vreden truda, saj je mnogo bogatejši, kot bi bil sicer.

Slika 5: Odsevi globalnega in lokalnega dogodka na različnih ravneh.

Število enot in njihovih odnosov povečuje število lastnosti strukture. Zato imajo nadrejene strukture vse lastnosti podrejenih struktur in še dodatne. Nadrejena in podrejena struktura sta si tako skladni v vseh lastnostih podrejene strukture. Globalni dogodki se vedno odslikavajo tudi lokalno in tudi lokalni dogodki pustijo sled v svojem okolju (slika 5). Dvosmerna povezanost nam omogoča rekonstrukcijo morebitnih manjkajočih vmesnih ravni. Če imamo ohranjeno strukturo na ravneh A in C, nimamo pa je na ravni B, jo lahko rekonstruiramo iz razlike med A in C. Zato interpretativne možnosti svojega dela močno zmanjšamo, če se strogo držimo samo ene ravni.

LITERATURA

GARDIN, J.-C. 1987, *Teoretska arheologija*. – ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

KLEJN, L. S. 1988, *Arheološka tipologija*. – ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

STEUER, H. 1982, *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa*. – *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse*, Dritte Folge 128, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.